

УДК 372.461

Ірина Єнгалічева

МОВЛЕННЄВИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МАЛОГО ЖАНРОВОГО ФОЛЬКЛОРУ

Мовленнєвий розвиток – один з основних чинників становлення особистості в дошкільному дитинстві. Ступінь розвитку цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини – потреб і інтересів, знань, умінь та навичок, а також інших психічних якостей, що є основою особистісної культури [5]. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку відбувається у процесі вдосконалення практичного використання мови у спілкуванні з іншими людьми. Мовлення – індивідуальний процес використання конкретної мови конкретною людиною за характерними для даної мови законами, правилами [5].

Ми поділяємо думку А. Богуш стосовно того, що одним із провідних напрямів мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку є своєчасно організована робота щодо виховання звукової культури мовлення. Звукова культура мовлення є складовою частиною загальної мовленнєвої культури. У процесі розвитку звукової культури мовлення дітей доцільно використовувати усну народну творчість.

Теоретичні і практичні пошуки в галузі мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку відображено в працях А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик, К. Крутій, Н. Луцан та ін. Багато педагогів та психологів (В. Белінський, Л. Виготський, А. Запорожець, Н. Карпінська, А. Усова, К. Ушинський, О. Фльоріна та ін.), фольклористів (В. Анікін, А. Афанасьєв, М. Булатів, М. Забілін, О. Капіца, І. Сахаров, П. Шейн та ін.) визначили важливе значення словесної творчості народу в житті людини.

Метою статті є розкрити особливості використання засобів малого жанрового фольклору у формуванні звукової культури мовлення дітей дошкільного віку.

Звукова культура мовлення – це полікомпонентне утворення, яке охоплює такі чинники як: чітка артикуляція звуків рідної мови, фонетична та орфоепічна правильність мовлення, мовне дихання, сила голосу, темп мови, фонематичний слух та засоби інтонаційної виразності (наголоси, логічні паузи, ритм, тембр, мелодика) [6]. Недоліками звукової культури мовлення визначено: вікові, фізіологічні недоліки мови дітей; паталогічні вади в мові дітей старшого дошкільного віку, які залишилися внаслідок педагогічної занедбаності; мовні зрушення внаслідок неправильного розвитку мовно-рухового апарату (вроджені чи набуті) [4, с. 278]. Перші дві категорії вад можна усунути в умовах дошкільного навчального закладу. З-поміж рекомендацій щодо ефективних умов виховання

правильної звукової культури мовлення в дошкільників А. Богуш виокремлює: розвиток на різних етапах дитинства слухового і мовленнєво-рухового аналізаторів; гігієна нервової системи, охорона органів слуху, мовлення, носоглотки; розвиток фонематичного слуху; змістовність життя дітей у дошкільному закладі освіти; активна мовленнєва практика дітей; спільна робота дошкільного закладу і родини у вихованні звукової культури мовлення; правильне мовлення оточуючих [4, с. 276]. Вихователь повинен бути прикладом у користуванні рідною мовою, розмовляти з помірною силою голосу, повільно, чітко, виразно промовляти всі звуки у словах, робити логічні паузи, дотримуватися наголосів [4, с. 278]. Однією з умов успішного виховання звукової культури мовлення в дошкільників є використання малого жанрового фольклору.

Сучасна наука визначає малі фольклорні форми як продуктивні когнітивно-семантичні категорії, без освоєння яких неможливе формування мовної компетенції людини. Використовувати фольклорні твори необхідно вже з перших місяців життя дитини, коли вона лежить у колисці та чує ніжні мелодії колисанки, що наспівує їй мати [1, с. 11]. Саме в дитячих колискових піснях містяться мовленнєві моделі дитячої мови, які стимулюють мовлення дитини, полегшують її спілкування з дорослими. *Коліскові пісні* поруч з іншими жанрами містять в собі могутню силу, що дозволяє розвивати мовлення дітей дошкільного віку. Вони збагачують словник дітей за рахунок того, що містять широке коло відомостей про навколишній світ, насамперед про ті предмети, які близькі досвіду людей і приваблюють своїм зовнішнім виглядом (наприклад, «зайчєня», «котик»). Коліскові пісні містять у собі великі можливості у формуванні фонематичного сприйняття, чому сприяє особлива інтонаційна організація (співуче виділення голосом голосних звуків, повільний темп і т.п.), наявність повторюваних фонем, звукосполучень тощо. Коліскові пісні допомагають запам'ятовувати слова та форми слів, словосполучення, освоювати лексичну сторону мови. Незважаючи на невеликий обсяг, колискова пісня таїть у собі невичерпне джерело виховний та освітніх можливостей.

У кінці третього року життя діти починають розуміти гумор. Найчастіше смішним для них буває те, що виходить за рамки звичайних уявлень. Але при цьому потрібні пояснення дорослого, щоб дитина правильно зрозуміла те, що бачить. Завдяки наявності відомого кола уявлень, здатності до узагальнення, діти після 2 років 6 місяців можуть відгадувати прості загадки, якщо в тексті міститься більш-менш точний зміст відгадки. Особлива цінність у вирішенні завдань словникової роботи полягає у навчанні відгадування *загадок*. На таких заняттях слід здійснювати закріплення знань про особливості предметів і явищ. Вживання для створення у загадці метафоричного образу різних засобів художньої виразності (прийому уособлення, використання багатозначності

слова, визначень, епітетів, порівнянь, особливої ритмічної організації) сприяють формуванню образності мовлення дітей дошкільного віку [2].

Загадки збагачують словник дітей за рахунок чисельності слів, допомагають побачити вторинні значення слів, формують уявлення про переносне значення слова. Вони допомагають засвоїти звуковий і граматичний лад мови, змушуючи зосередитися на мовній формі та його аналізі [2, с. 26]. Загадка – одна з малих форм усної народної творчості, в якій у стислій, образній формі даються найбільш яскраві, характерні ознаки предметів чи явищ. Ми погоджуємося з твердженням Ю. Ілларіонової, яка вважає, що використання загадок у роботі з дітьми сприяє розвитку в них навичок мовлення-докази і мови-опису. Вміти довести – це не тільки вміти правильно, логічно мислити, але і правильно висловлювати свою думку, втілюючи її в точну словесну форму. Мова-доказ, що вимагає особливих, відмінних від опису мовних зворотів, граматичних структур, особливої композиції [3, с. 110].

Щоб викликати в дітей інтерес і потребу в доведенні своєї думки, Ю. Ілларіонова рекомендує при відгадуванні загадок ставити перед дитиною конкретну мету: не просто відгадувати загадку, а довести, що відгадка правильна. Необхідно вчити дітей сприймати предмети та явища навколишнього світу у всій повноті і глибині зв'язків і відносин. Заздалегідь знайомити з тими предметами і явищами, про які будуть пропонуватися загадки. Тоді докази будуть більш обґрунтованими та повними. Систематична робота з розвитку в дітей навичок мови-доведення при поясненні загадок розвиватиме вміння оперувати різноманітними та цікавими аргументами для кращого обґрунтування відгадки [3, с. 110].

З-поміж інших форм жанрового фольклору, що допомагають розвинути виразність, точність, влучність мовлення дітей, виділяють *вірші-забавлянки*. Художньо-образна поетична форма цих віршів спонукає дитину до усвідомлення інтелектуального, логічного завдання через осмислення значення мовних образів. Завдяки жартівливій цікавій ситуації діти сприймають їх залюбки, весело, як гру, поетичні жарти. Для використання цих поезій необхідна доброзичлива, приємна атмосфера. Вихователь, підтримуючи гарний настрій дітей, повинен демонструвати їм багаті можливості культурного прояву веселого настрою, зацікавлювати логічними завданнями, заохочувати до активної розмови. Малюків слід знайомити з оповіданнями про світ природи (ліричні пейзажні описи та цікаві історії про тварин, природні явища), світ людських стосунків, справ, інтересів.

Прислів'я та приказки – особливий вид поезії, який через особливу організацію, інтонаційне забарвлення, використання специфічних мовних засобів виразності (порівнянь, епітетів) передає ставлення народу до того чи іншого предмету чи явища. Використовуючи у своїй промові прислів'я та приказки, діти навчаються ясно, лаконічно, виразно висловлювати свої

думки і почуття, інтонаційно забарвлюючи свою промову; розвивається вміння творчо використовувати слово, вміння образно описати предмет, дати йому яскраву характеристику.

Народні утішки, пестушки також є прекрасним матеріалом для розвитку мовлення дітей дошкільного віку. З їх допомогою можна розвивати фонематичний слух, так як у них використовуються звукосполучення – наспіви, які повторюються декілька разів у різному темпі, з різною інтонацією, при чому виконуються на мотив народних мелодій. Все це дозволяє дитині спочатку відчутти, а потім усвідомити красу рідної мови, його лаконічність, долучитися до форми викладу власних думок, сприяє формуванню образності мови дошкільників, словесній творчості дітей.

Актуальним завданням мовленнєвого розвитку в старшому дошкільному віці є вироблення дикції. Відомо, що в дітей ще не достатньо координовані та чітко працюють органи мовленнєвого апарату. Деяким дітям притаманні зайва квапливість, нечіткість вимовляння слів, «проковтування» закінчень. Спостерігається й інша крайність: уповільнена, розтягнута манера вимови слів. Спеціальні вправи допомагають долати дітям такі труднощі, вдосконалювати їх дикцію. С. Бухвостова вважає незамінним матеріалом для вироблення дикції використання прислів'їв, приказок, пісень, загадок, скоромовок. Малі форми фольклору лаконічні й чіткі за формою, глибокі і ритмічні. З їх допомогою діти навчаються чіткості у вимові.

Працюючи над дикцією дитини, варто використовувати скоромовки. *Скоромовка* – весела та віртуозна гра у швидке повторення жартівливих віршів і фраз, які складно вимовляти без належної практики. Скоромовку треба виробляти через дуже повільну, перебільшено чітку мову. Після довгого і багаторазового повторення одних і тих же слів скоромовки мовний апарат стає наскільки вправним, що привчається виконувати ту ж роботу в дуже швидкому темпі. Краса скоромовки полягає у тому, що з першого разу її взагалі важко промовити, адже за правилами гри скоромовку не читають, а повторюють зі слуху, що значно важче.

Цінність скоромовки виражається не у смисловому навантаженні, а в такому підборі і розстановці слів, вимова яких вимагає від мовця певних зусиль і сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції, що підвищує його культуру мовлення. Скоромовки легко засвоюються дітьми, поширюючись із уст в уста.

Отже, в період сензитивного засвоєння мови, коли дитина замінює звуконаслідувальні слова правильною лексикою мови, починає засвоювати звуки рідної мови, необхідно пропонувати дітям найкращі зразки народної мудрості – малі фольклорні жанри: колискові, забавлянки, утішки, лічилки, примовки, заклички, скоромовки. Адже саме вони «легкі для наслідування, водночас вводять дитину у світ дорослого побутового життя, прилучають

до споконвічних національних цінностей, традицій, звичаїв» [1, с. 11–12]. Фольклорні твори відзначаються барвистістю, виразністю, ритмічністю, легкістю для запам'ятовування. Їм притаманна низка специфічних рис, які надзвичайно приваблюють дитину, а саме: невеличкий об'єм тексту, захоплюючий ігровий сюжет, доступність змісту, використання художньо-зображувальних засобів мови та ін.

Зважаючи на доцільність використання засобів малого жанрового фольклору у розвитку дітей дошкільного віку, подальшого дослідження потребують педагогічні умови підготовки фахівців дошкільної освіти у використанні засобів малого жанрового фольклору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. / А. М. Богуш, Н. В. Лисенко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Вища шк., 2002. – 407 с.
2. Збірник загадок : посібник для вчителя / укладач: М. Т. Карпенко. – М. : Просвещение, 1988. – 80 с.
3. Іларіонова Ю. Г. Навчайте дітей відгадувати загадки / Ю. Г. Іларіонова. – М. : Просвещение, 1976. – 127 с.
4. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі / за ред. А. М. Богуш. – К. : Вища шк., 1992. – 412 с.
5. Мовленнєвий розвиток дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://doshkolenok.kiev.ua/rechevoe-razvitie/49-movlennevy-rozvytok>.
6. Шляхи та напрями формування звукової культури мовлення дітей у період дошкільного дитинства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yaneuch.ru/cat_16/shlyahi-ta-napryami-formuvannya-zvukovo.